

Zlatko Skrbuš

Long-Distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities

Aldershot, Brookfield (USA) – Singapore –
Sidney: Ashgate, 1999, 201 str.

»Porast globalne međupovezanosti svijeta čini 'nacionalizam na daljinu' (*long-distance nationalism*) češćim i važnijim oblikom etnonacionalističke ekspanzije i sve snažnijom pojavom u međunarodnoj politici. Globalizaciju, transnacionalizaciju i nacionalizam treba promatrati kao komplementarne pojmove« (str. xiii). Ova knjiga pokušava potkrijepiti takav pristup, pokazujući u kolikoj mjeri etnonacionalistički osjećaji u domovinama iseljeničkih zajednica mogu biti izvorom snage, ideja, materijalne potpore ili jednostavno nacionalističkog entuzijazma. Taj utjecaj prisutan je i u smjeru dijaspora – domovina.

Što sve autor podrazumijeva pod pojmom etnonacionalizam? Etnonacionalizam određuje razne odnose prisutne u sadržaju pojmova patriotizam, šovinizam, etnocentriizam, jezični nacionalizam, religijski nacionalizam i ksenofobija (prema str. 26). Općenito zamjećujemo kako su gotovo svi pojmovi koje Skrbuš koristi kao temeljne u knjizi definirani u vrlo širokom smislu (kao pojmovi koji pokrivaju razne aspekte i dimenzije neke pojave ili društvenog odnosa).

Glavni cilj knjige, prema riječima autora, jest otkrivanje logike etnonacionalističkih procesa i načina na koji ti procesi uspijevaju preživjeti u okruženju dijaspore (str. 184). On to nastoji postići analizirajući stavove i ponašanje pripadnika dviju zajednica u dijaspori, Hrvata i Slovenaca u Australiji, zajednica koje su »doživjele različite stupnjeve nacionalističkog zanosa tijekom posljednjeg desetljeća«.

Dvije su osnovne teme kojima se knjiga bavi. Prva je sustavna usporedba i analiza razlika u transnacionalnim promjenama

i interakcijama koje su doživjele migrantske skupine Hrvata i Slovenaca u Australiji u svjetlu promjena koje su se događale u domovinama tih zajednica. Drugu temu predstavlja proučavanje glavnih aspekata tih interaktivnih procesa i analiza temeljne sličnosti i razlika među pojedincima, pripadnicima prve i druge generacije migranata u objema skupinama. Autor je znatnu pozornost poklonio percepciji etnokulturnog identiteta i odnosa unutar druge generacije iseljenih Hrvata i Slovenaca.

Dakle, u knjizi se istražuju procesi »nacionalizma na daljinu« i njegova snaga preživljavanja u duljem vremenskom razdoblju. Autora zanima je li to pojava koja »pogađa« samo prvu generaciju migranata ili postoji mogućnost ustrajanja u svim generacijama; koji su mehanizmi uključeni u tu generacijsku transmisiju i igraju li u tom procesu, i kakvu, ulogu pojedine društvene institucije i političko vodstvo u domovinama iseljenika? Pokušavaju se pronaći objašnjenja prijenosa kulturnih vrijednosti i nacionalističkih stavova između prve i druge generacije migranata i oblikovanja kolektivnog/individualnog identiteta. Skrbuš raspravlja o generacijskom aspektu etnonacionalističke transmisije u dijaspori kao stvarnom testu jačine etnonacionalizma pojedine zajednice i o načinima reakcije različitih migrantskih skupina na etnonacionalističke izazove u njihovim domovinama.

»Nacionalizam na daljinu« autor definira kao tip nacionalizma koji prelazi granice susjednih zemalja i/ili kontinenata. Pojam je derivat temeljen na radovima Benedicta Andersona u kojima su zacrtane ideje za daljnja istraživanja problema migracija i nacionalizma. U svojim radovima Anderson pronalazi blisku vezu između kapitalističkog poretka, masovnih migracija i masovnih komunikacija (str. 6). »Nacionalizam na daljinu« pojava je u podjednakoj mjeri prisutna u poznatih osoba (elite) u dijaspori, kao i skupno utemeljena pojava koja prožima i javnu i privatnu sferu života zajednice u dijaspori.

Autor naglašava kako u vrijeme suvremenih masovnih komunikacija i razvijenosti transporta pojmove poput udaljenosti, izolacije, prostora i vremena treba kao koncepte iznova vrednovati. Fizička udaljenost danas ne mijenja vizualni doživljaj domovine, niti sprječava fizičku interakciju između pripadnika dijaspore i domovine.

Definiciju pojma dijaspore Skrbiš također prihvaća u širem smislu, kao »metaforičku oznaku različitih kategorija individua: iseljenika, prognanika, političkih izbjeglica, stranih doseljenika, imigranata te etničkih i rasnih manjina, u mjeri u kojoj je i pojam geta postao oznaka za sve vrste gusto i deprivilegirano naseljenog urbanog okoliša« (str. 5).

U potpoglavlju »Uvoda« naslovljenom »Metodologija i nacrt istraživanja« autor obrazlaže povijesne mijene tijekom posljednjih osamdesetak godina u Hrvatskoj i Sloveniji te etničku homogenost i vjersku pripadnost prema podacima iz Popisa stanovništva 1953. do 1991. Određujući predmet istraživanja, Skrbiš pod drugom generacijom podrazumijeva djecu roditelja rođenih u Hrvatskoj i Sloveniji a koja su rođena u Australiji, ali i djecu rođenu u iseljeničkim zemljama a koja su gotovo cijelo svoje obrazovanje završila u Australiji. Oni pripadnici migrantskih zajednica koji su u Australiju stigli kao formirane osobe svrstani su u prvu generaciju. Određivanje etničke pripadnosti istraživač je prepustio samim ispitanicima.

Studija se bazira na etnografskom istraživanju čiju jezgru čini polustrukturirani intervju. Intervjuirani je 31 pripadnik druge generacije Hrvata i 30 pripadnika druge generacije Slovenaca u Australiji (Adelaide). Izbor ispitanika izvršen je tehnikom »grude snijega«. Dob ispitanika bila je između 20 i 43 godine, a vrijeme obavljanja intervjuja u razdoblju od 1991. do 1994. godine. Uz obavljene intervjuje, autor je intervjuirao i 50 pojedinaca koji igraju važnu ulogu u zajednicama Hrvata i Slovenaca u Australiji. Tako prikupljeni podaci smješteni su u kontekst povijesnih događanja, analize objavlje-

nog tiska i knjiga u domovinama tih zajednica i u dijaspori.

Pokušavajući odrediti ulogu povijesnih događanja u domovinama istraživanih zajednica u vrijeme provođenja istraživanja, autor najviše prostora posvećuje razdoblju Drugoga svjetskog rata i rata 1991.–1995. na području bivše Jugoslavije, razlikama u gubicima i ozbiljnosti ratnih sukoba u Hrvatskoj i Sloveniji te, navodeći radove drugih autora, potkrjepljuje tezu da rat osnažuje osjećaj etnonacionalizma među ispitanicima bez obzira na jačinu i posljedice sukoba.

Uz predgovor i uvodno poglavlje, sadržaj knjige podijeljen je na još 6 tematskih cjelina. Knjiga završava opširnom literaturom od 243 jedinice.

U poglavlju »Povijest, domovina, nostalgija« autor istražuje postoje li kolektivne karakteristike skupine doseljenika u Australiju, određeni migracijski modeli, zajednička iskustva i sl., a koji su imali znatan učinak na prirodu njihova uključivanja u društvo primitka (useljenja). Interesantan je podatak da je u razdoblju između 1947. i 1951. Australija na prvome mjestu od zemalja destinacije iseljenih jugoslavenskih građana, ukupno 23.350 migranata. U tom broju znatno je više Hrvata nego Slovenaca. Slovenci su poslije Drugoga svjetskog rata migrirali uglavnom u Argentinu i to u većim skupinama, organizirano. Razlika između ovih dviju zajednica, osim u brojnosti doseljenika, u to vrijeme većinom političkih migranata, vidljiva je i u razmjerno koherentnoj političkoj i nacionalističkoj ideologiji unutar hrvatske zajednice. Naknadni dolazak ekonomskih migranata rastakao je ionako slabu i nedefiniranu političku jezgru unutar slovenske zajednice. I danas je uočljivo da slovenski politički migranti u Australiji žive izolirano od zajednice Slovenaca, dok to nije slučaj s političkim migrantima pripadnicima hrvatske zajednice.

Odnos između etničke domovine i njezinih disperziranih pripadnika u mnogim je slučajevima odlučan za razumijevanje »nacionalizma na daljinu«. Etnička domovina pitanje je prostora i vremena. Definicija do-

movine kako ju doživljavaju pripadnici promatranih zajednica razlikuje se utoliko što pojam Hrvatske za dio hrvatske dijaspore ne predstavlja samo Hrvatska u njezinim današnjim granicama, dok je Slovenija baš onaj prostor koji i danas obuhvaća slovenska država. »Ideja domovine ima svrhu potaknuti sjećanja, pojačati emocije i pokrenuti više manje duboko usvojene stavove. [...] Domovina služi kao mentalno sklonište, a često i kao teološki koncept« (str. 38).

Nostalgija i mit o povratku prisutni u prvoj generaciji migranata rezultiraju uvijek romantičnim poimanjima domovine. Autor drži značajnim ako takav doživljaj domovine imaju i pripadnici druge generacije doseljenika. Ustanovljena je razlika među ispitanicima dviju zajednica. Slovenski ispitanici druge generacije pokazali su daleko kritičniji stav prema Sloveniji nego hrvatski ispitanici prema Hrvatskoj. Istraživanje je pokazalo kako je »politički profil pojedinaca koji su formirali kralježnicu australsko-hrvatske zajednice određujući ideološki okvir doživljaja domovine kroz vjeru u povratak« prisutan znatno i u pripadnika druge generacije hrvatskih migranata (str. 56). Slabije artikulirana ideologija i politički profil političke jezgre slovenske zajednice nisu uspjeli usaditi romantičnu viziju domovine i povratka u drugu generaciju.

U sljedećem poglavlju, »Dijaspore i osjećaji zajednice«, autor se bavi pitanjima granica etničke zajednice i segmentacijom njezina prostora, ulogom politike, konformnošću normi i standarda u organizaciji dijaspore, pojavom osjećaja odnosno stavova prema Drugima u rasponu od antagonizma do šizme, kohezijom dijaspore i pitanjima generacija. Odnos generacija unutar zajednice temeljan je za razumijevanje unutarnje dinamike dijaspore. Pitanje je li Crkva ili klub izabran da predstavlja dijasporu, i od koga je izabran, po mnogima predstavlja osnovni problem organizacije etničkih zajednica u dijaspori i moguće područje sukoba unutar zajednice. Uspoređujući razinu organiziranosti druge generacije Hrvata i Slove-

naca unutar klubova, zamijećene su bitne razlike. Slovenski ispitanici sve manje sudjeluju u organiziranim aktivnostima, povezanost s političkim strukturama u domovini vrlo je ograničena, a ne postoji ni potreba za izražavanjem snažnih nacionalnih osjećaja. Pri opisu funkcioniranja hrvatske zajednice, pitanje konteksta prisutnih političkih stranaka (HDZ, HOP i HSP) te etnonacionalne lojalnosti nameće se kao temelj razumijevanja hrvatskih udruga. Usprkos postojanju tenzija među pojedinim udrugama, osjećaj značajne povezanosti odnosno pripadnosti snažno je prisutan. Izražavanje nacionalističkih ideja u domovinskoj službenoj politici temelj je cjelokupne povezanosti dijaspore.

Četvrto poglavlje knjige nosi naziv »Pogled izdaleka«. Autor ispituje ulogu informacija, informacijskih tokova i veza između domovine i dijaspore kao jedan od središnjih elemenata razumijevanja suvremenih migracijskih procesa. Tehnologija koja omogućuje komunikaciju na daljinu i mogućnosti putovanja ohrabruju interakciju na daljinu. Često je doživljaj domovine rezultat manipulacije političkim simbolima. Etnonacionalni mitovi i propaganda lakše se prihvaćaju u dijaspori negoli u domovini a dijaspora se pokazuje kao vrlo selektivan primatelj informacija o domovini, čak i ne samo primatelj već i poticatelj i prijenosnik ideja. Poticanje ideja varira među dijasporama, ali u pravilu, što je dijaspora organiziranija, to je i veća prilika za uspjeh u prijenosu i poticanju ideja. Također, što je veća politička razlika između domovine i dijaspore ili je dulje postojanje zajednice u dijaspori, veća je vjerojatnost naglašenosti poticajne uloge dijaspore (str. 84). Tu razliku između zajednica u domovini i dijaspori autor naziva »pogledom izdaleka«. Taj pogled obuhvaća i teme poput manipulacije prošlošću ili snage religijskih simbola, sve teme koje se čine različito značajne u domovini u odnosu na dijasporu. »Pogled izdaleka« temeljan je za razumijevanje nacionalizma u zajednicama u dijaspori. On proizvodi »efekt sita«, odnosno selektivni tok informacija.

Skrbiš poglavlje zaključuje tezom kako je za postavljanje okvira za razumijevanje rasprave o nacionalizmu u dijaspori nužno istraživanje postojećih etnonacionalnih mitova, pretjerivanja, samoisticanja, otkrivanja procesa etno-nacionalne identifikacije, uloge političkih stranaka i snažnoga simboličkog izražavanja.

U poglavlju »Konstruiranje Drugog« ispitani su pozvani komentirati druge etničke skupine s prostora bivše Jugoslavije. I Slovenci i Hrvati govoreći o Drugima u bivšoj Jugoslaviji uglavnom govore samo o tri ma narodima: Hrvatima, Slovencima i Srbima, dok ostale doživljavaju nebitnima. Intervjui su pokazali koliko važnu ulogu u konstrukciji stereotipa u zamišljanju Drugih i oblikovanju stavova o njima igraju roditelji. Većina ispitanika pripadnika druge generacije u objema istraživanim skupinama izražava toleranciju spram Drugih. Ipak, razlike postoje.

Slovinci o drugim etničkim skupinama s prostora bivše Jugoslavije razmišljaju isključivo unutar apstraktnog pojma »Južnjaci«, bez ikakva razlikovanja pojedinih etničkih skupina. Pojam nije izmišljen u dijaspori već je desetljećima prisutan u domovinskoj slovenskoj populaciji za koju kulturne razlike između Njih i Nas predstavljaju simboličku opasnost za slovensku kulturu. »Koncept Južnjaka može se smatrati jezgrom slovenskog poslijeratnog (misli se na Drugi svjetski rat, S. P.) nacionalizma« (str. 120) čije je zametke postavio dolazak radne snage iz nerazvijenih republika bivše države. Desetodnevni rat u devedesetima nije ostavio nikakve posljedice na odnos Slovenci u dijaspori – Srbi. Slovenci Srbe ne doživljavaju kao neprijatelje i ni na koji način ne izdvajaju od Drugih. Dapače, ako treba birati između Srba i Hrvata, čak su i politički migranti skloniji Srbima. Kada govore o Hrvatima, najčešće govore o hrvatskom nacionalizmu.

Dok su za Slovence Drugi općenito Drugi, za Hrvate u dijaspori oni su prepoznatljiviji i razlikuju se. Na prvome mjestu, znatno su kritičniji prema Jugoslavenima no

prema Srbima. Jugoslavenstvo objašnjavaju »indikatorom hegemonije Srba i dominantne ideološke snage komunističke ideologije« (str. 130). »Jugoslavenski identitet« nije sporan ni za jednog ispitanika druge generacije slovenske zajednice, ali je sporan za veći broj pripadnika hrvatske zajednice. U odnosu na Srbe, deset od tridesetjednog intervjuiranog Hrvata nije iskazalo eksplicitno agresivno intoniranu antisrpsku predrasudu. Iz pojedinih odgovora ispitanika jasno se vide primjeri pokušaja prijenosa antisrpskog raspoloženja s prve generacije hrvatskih doseljenika (roditelja) na drugu. Autor navodi i pozitivne i negativne primjere, trudi se biti objektivn i rasvijetliti odnos s različitih strana. Odnos prema Slovencima pripadnici hrvatske dijaspore najčešće iskazuju opisom njihove sebičnosti.

Zaključujući raspravu o doživljaju pojma Drugoga, Zlatko Skrbiš spominje osnovne razlike među ispitivanim skupinama. Za slovenske ispitanike Drugi su amorfna homogena skupina, marginalno relevantna. Hrvatskim ispitanicima Drugi su uvijek jasno određeni kao Jugoslaveni, Srbi ili ponekad bosanski Muslimani te snažno prisutni i u kolektivnom zamišljanju skupine i u pojedinaca.

Na kraju poglavlja autor se čudi (!) što u doživljaju Drugih Hrvati ne spominju Židove, s obzirom na povijesne činjenice i odnos politike hrvatske države tijekom Drugoga svjetskog rata prema Židovima i stavova političkih migranata prve generacije u Australiji. Z. Skrbiš ne vjeruje izjavama političara vezanih uz desne stranke kako antižidovski nacionalizam nije bio na programu hrvatskih nacionalista u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata.

Nakon poglavlja u kojem se rasprava ograničila više na javne manifestacije etnonacionalizma, slijedi poglavlje »Izbor bračnih partnera« u kojem se želi prepoznati razina utjecaja etnonacionalizma kao politike na intimne interpersonalne odnose. Politika i nacionalističke emocije mogu snažno utjecati na brak i osobni život. »Etnički stereo-

tipi« bez dvojbe utječu na izbor partnera. U objema skupinama jasno se pokazalo da roditelji znatno više na tom planu očekuju od sinova nego od kćeri te da prva generacija jasno iskazuje patrijarhalne stavove. To je uobičajeno ponašanje o kojem piše nekolicina autora. Naime, više je istraživanja pokazalo kako proces migracije ili raseljavanja često izaziva ojačavanje konzervativnih, tradicionalnih vrijednosti. Prva generacija poticala je djecu da za bračnog partnera biraju neaustralca. Skrbiš piše o formiranju četiriju tržišta bračnih partnera. Postoji »privilegirano tržište« koje nudi partnere unutar iste etničke skupine. Slijedi »privilegirano podržano tržište« kao mogućnost »drugog izbora« na kojem je moguć izbor između pripadnika iste religije, istog jezika ili bliske kulture. Pripadnost istoj religiji za obje se skupine ispitanika pokazala vrlo bitnom. Među pripadnike »deprivilegiranog tržišta« bračnih partnera prema izboru ispitanika ubrajaju se pripadnici anglo-australskog društva, tzv. središnja struja. I naposljetku, postoji »zabranjeno tržište« i činioci koji utječu na formiranje takvog tržišta. Ovdje se izbor partnera ne samo stigmatizira, ne potiče, već i strogo zabranjuje. Za drugu generaciju Hrvata u Australiji »zabranjeni« su partneri pripadnici srpske i jugoslavenske zajednice, dok su za Slovence to Južnjaci, premda ne toliko isključivo. Roditelji i jednih i drugih »nameću« ideju o bračnom partneru iste nacionalne pripadnosti. U tome roditelji hrvatskih ispitanika imaju više uspjeha. Druga generacija Slovenaca mnogo manje sudjeluje u radu slovenskih organizacija u dijaspori te su time i smanjene prilike za upoznavanje pripadnika slovenske zajednice. Razlika u stavovima prema nacionalnoj pripadnosti budućeg bračnog partnera zamjetna je i između pripadnika druge generacije rođenih u prvom razdoblju nakon dolaska u Australiju (pedesetih godina) i onih rođenih kasnije (šezdesetih i sedamdesetih). Kasnije rođeni pokazuju manju želju za prihvaćanjem ideje o nužnosti izbora budućeg partnera iz iste nacionalne zajednice što Skrbiš objašnjava snažnijom socijalizacijom i većim utjecajem

politike australskog multikulturalizma na mlade ispitanike. Druga generacija migranata se na pitanje izbora partnera njihove djece ne postavlja u tolikoj mjeri autoritarno kao njihovi roditelji. Ipak, pojam »zabranjenog tržišta« za izbor bračnih partnera ostaje isti, i jasno je prepoznatljiv, posebice u hrvatskoj zajednici. Kao i u raspravi o drugim problemima, skupine pokazuju znatne razlike ne samo u intenzitetu etnonacionalnih osjećaja, već i u lokaciji tih osjećaja u privatnoj sferi, intimnoj i javnoj.

U tom se poglavlju autor iznova pita kako to da je antisemitizam kao integralni dio ustaškoga nacionalističkog diskursa i genocidne prakse široko odsutan iz modernoga hrvatskog nacionalističkog diskursa, pa se među zabranjenim partnerima u hrvatskoj zajednici ne spominju i Židovi. S obzirom da se na dvama mjestima u knjizi potencira ta postavka i autor jedino na to pitanje »ne vjeruje« odgovorima ispitanika, ne možemo se oteti dojmu da se nije uspio otihrvati određenim predrasudama i stereotipima. Tu autor nije uspio ostati posve znanstveno neutralan kakvim nastoji biti u ostalim raspravama.

Na unaprijed negativan stav prema osobama sa »zabranjenog tržišta« znatno utječu stavovi roditelja i organizacije u dijaspori. Interesantno je da pripadnici druge generacije doseljenika prihvaćaju većinu stavova roditelja i mišljenje zajednice kritički, ali kada je u pitanju izbor bračnog partnera, stupanj kritičnosti je niži, a prihvaćanja znatno viši.

U zaključnom poglavlju autor potencira raspravu s početka knjige. »Živimo u vremenu u kojem su kultura i kulturni identitet u podjednako mjeri globalno prisutni kao i nacija i nacionalni identitet. [...] tendencije globalizacije osnažuju lokalne interese, lojalnost i identitet na globalnoj razini. Razlike između globalnog i lokalnog postaju nejasne« (str. 183).

Postoji velik problem ako se interakciju »nacionalizma na daljinu« želi objasniti univerzalnim modelom. Naime, zajednice u dijaspori razlikuju se prema brojnosti svojih

pripadnika, povijesnim iskustvima i sjećanjima, trenutačnoj situaciji u njihovim domovinama ili zemljama nastanjenja i mnogim drugim činiocima. »Teško je izabrati jednu sferu života dijaspore koja bi bila samostalno odgovorna za prijenos etnonacionalizma. [...] Potrebno je promatrati presjek snage individualnih identiteta i povijesti, obiteljskog okruženja, strukture organiziranosti dijaspore, interaktivne procese između domovine i zajednica u dijaspori, kao i postojeću društvenu klimu u domovini i društvu naseľjenja« (str. 184). Dijaspore zapravo ne moraju nužno dijeliti osjećaj »nacionalizma na daljinu« i razvijati ga. Autor zaključuje da su baš to dokazale usporedbe ideja, stavova i načina života zajednica Hrvata i Slovenaca u ovoj studiji. »Generalno govoreći, Hrvati u Australiji daleko su više pod utjecajem etnonacionalnog diskursa nego što je to slovenska zajednica. Značaj koji nacionalizam ima u kontekstu hrvatske zajednice u Australiji reflektira se na uspješnost prijenosa nacionalističkih stavova sa prve na drugu generaciju doseljenika. Slovenci u Australiji oslobođeni su snažnih kolektivnih nacionalističkih predrasuda« (str. 183). Najvažnijim i najpoučnijim iz tako ustanovljenih razlika među zajednicama Skrbiš drži svijest o velikoj raznolikosti i specifičnoj uvjetovanosti etnonacionalističkih osjećaja.

Knjiga je napisana vrlo zanimljivo, s mnoštvom navedenih odgovora ispitanika. Autor na jednostavan, ali znanstvenim činjenicama potkrijepljen način, kvalitativnom analizom prezentira rezultate istraživanja prikupljenih tijekom četverogodišnjeg razdoblja (1991.–1994.). Skrbiš prihvaća dokazanu teoriju da rat osnažuje skupnu koheziju te mobilizira ljude koji inače nemaju ništa zajedničko.

Na kraju postavljamo jedno, ali možda ključno, pitanje. S obzirom na situaciju u Hrvatskoj koja je u vrijeme provođenja istraživanja bila bitno drukčija (najžešći sukobi i nezavršen rat) od »normalne«, mirnodopske u bilo kojoj drugoj zemlji pa tako i Sloveniji, postoji opravdana sumnja u nedovoljnu mogućnost kontrole nad utjecajem trenutačnih događanja u domovini na određene stavove pripadnika hrvatske zajednice u Australiji. »Posebnost« situacije u Hrvatskoj moguć je činilac koji utječe na članove dijaspore u većoj mjeri no što je autor uzeo u obzir prilikom analize njihovih odgovora na pojedina pitanja.

Sonja Podgorelec

Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb